
РОЗДІЛ IV. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 346.9:338.245.4

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.53>

АДМІНІСТРАТИВНО-ГОСПОДАРСЬКІ САНКЦІЇ ЗА КОМЕРЦІЙНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ ФРАНЦІЇ

Войнарівський М.,

суддя Миколаївського районного суду, к.ю.н,

ORCID: 0000-0002-0510-9932

Войнарівський М. Адміністративно-господарські санкції за комерційним законодавством Франції.

У публікації досліджуються положення про адміністративно-господарські санкції Французького комерційного кодексу та інших актів французького законодавства. Зроблено висновок, що французький досвід регулювання комерційних відносин ґрунтується на комплексних рішеннях, що передбачають поєднання приватно-правового та публічно-правового регулювання. Обґрунтовано, що протягом останнього сторіччя комерційне законодавство Франції насичувалося публічно-правовими положеннями. Новий Комерційний кодекс Франції 2000 року увібрав у себе значну кількість положень, які є публічно-правовими, в тому числі включає адміністративні та кримінальні санкції.

Наявність у Французькому комерційному кодексі та інших актах французького законодавства положень, що за природою адміністративного впливу на суб'єктів господарювання можуть бути визнані саме адміністративно-господарськими санкціями, встановлюється у багатьох сферах відносин. До цих санкцій відносяться типові штрафи, що накладаються на суб'єктів господарювання за антимонопольні порушення, порушення звітності та інших правил ведення комерційної діяльності, а також інші численні санкції організаційного характеру. Обґрунтовано, що визначена у ФКК дисциплінарна відповідальність окремих професій у комерції може бути кваліфікована різновидом адміністративно-господарських санкцій в українському правовому розумінні.

З урахуванням досвіду французького комерційного права зроблено висновок, що ідеї скорочення дискреції державних органів при застосуванні санкцій до бізнесу для усунення ризиків корупції та зловживань, не знаходять підтвердження у сучасному європейському законодав-

стві. Очевидно, що це впливає з цілком розумного припущення, що боротьба із корупцією повинна впливати на конкретного правопорушника, а не руйнувати ефективність державного реагування на правопорушення, в тому числі у сфері бізнесу.

Визначено кілька тенденцій в законодавчому регулюванні адміністративно-господарських санкцій, серед яких спроби вирішити проблеми співвідношення адміністративно-господарських санкцій та кримінальних покарань на юридичних осіб, що мають колізійну природу, розширення підходів суддів до оцінки адміністративних санкцій, що накладаються на комерсантів, з погляду додержання процесуальних положень та додержання прав людини.

Зроблено висновок, що запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб в національне право не може відбуватися без аналізу тих проблем, які породило відповідні інститути в зарубіжних країнах, зокрема у Франції.

Ключові слова: адміністративно-господарські санкції, кримінальні покарання юридичних осіб, судовий контроль, додержання процесуальних норм, права людини, приватне право, публічне право, Французький комерційний кодекс, комерція, дисциплінарна відповідальність.

Voinarivskiy M. Administrative and economic sanctions under French commercial law.

The publication examines the provisions on administrative and economic sanctions of the French Commercial Code and other acts of French legislation. It was concluded that the French experience of regulation of commercial relations is based on complex solutions involving a combination of private-law and public-law regulation.

It is substantiated that during the last century the commercial legislation of France was saturated with public legal provisions. The new French Commercial Code of 2000 incorporated a significant

number of provisions that are public law, including administrative and criminal sanctions.

The presence of provisions in the French Commercial legislation, which by nature of administrative influence on business entities can be recognized as administrative and economic sanctions, is established in many spheres of relations. These sanctions include typical penalties imposed on economic entities for antitrust violations, violations of reporting and other rules of conducting commercial activities, as well as other numerous sanctions of an organizational nature. It is substantiated that the disciplinary responsibility of certain professions in commerce defined in the FCC can be qualified as a type of administrative and economic sanctions relevant to the Ukrainian legal sense.

Taking into account the experience of French commercial law, it was concluded that the ideas of reducing the discretion of state bodies when applying sanctions to business to eliminate the risks of corruption and abuse are not confirmed in modern European legislation. It is obvious that this follows from the quite reasonable assumption that the fight against corruption should affect the specific offender, and not destroy the effectiveness of the state's response to offenses, including in the business sphere.

Several trends in the legislative regulation of administrative and economic sanctions in France have been identified, including attempts to solve the problems of the ratio of administrative sanctions and criminal penalties on legal entities, the expansion of judges' approaches to the assessment of administrative sanctions imposed on merchants from the point of view of compliance with procedural provisions and respect for human rights.

It was concluded that the introduction of criminal liability of legal entities into national law cannot take place without an analysis of the problems caused by relevant institutions in foreign countries, in particular in France.

Key words: administrative and economic sanctions, criminal punishment of legal entities, judicial control, compliance with procedural norms, human rights, private law, public law, French Commercial Code, commerce, disciplinary responsibility.

Постановка проблеми та її зв'язок із наукою чи практикою. Уява про західне комерційне законодавство як про суто приватне, що зустрічається у висловлюваннях окремих вітчизняних науковців-юристів, виявляє низку вразливих місць з огляду на реальний зміст актів зарубіжного законодавства, присвяченого регулюванню комерційної діяльності.

В умовах, коли Україна прагне до інтеграції у євроатлантичні структури та надзвичайно го-

стро постає потреба забезпечення публічного порядку у сфері господарювання під час війни, варто прискіпливо дослідити європейський зарубіжний досвід публічно-правового регулювання господарської сфери з усіма його проблемами та перевагами, аби проводити економіко-правові реформи в Україні.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано її розв'язання. Питання зарубіжного досвіду регулювання комерційної діяльності розглядали у своїх роботах такі вітчизняні вчені, як В.К. Мамутов, О.О. Чувпило, О.П. Подцерковний, В.А. Устименко та деякі інші.

Разом із тим, питання закріплення та застосування адміністративно-господарських санкцій за комерційним законодавством Франції у вітчизняній науці не досліджувалося. Хоча Франція є країною, яка має подібну до української правову дихотомію – існування поряд із Цивільними кодексом Комерційного (Господарського кодексу) – та розгалужене комерційне законодавство. Будучи однією із провідних економік ЄС, Франція продовжує пропонувати світу низку оригінальних правових підходів у забезпеченні правопорядку в публічній сфері. Це обумовлює інтерес до того, якими саме публічно-правовими засобами забезпечується функціонування та розвиток комерційних відносин у Франції із метою імплементації відповідного позитивного досвіду в українське право.

Метою статті є дослідження досвіду закріплення та застосування адміністративно-господарських санкцій за комерційним законодавством Франції.

Виклад основного матеріалу. Особливо цінними для української правової системи слід вважати у цьому аспекті приклад країн, правовий розвиток яких наближається до вітчизняної практики, принаймні наявністю кодифікованих актів комерційного права. Саме кодифікації відображають тенденції законодавчої техніки та багато у чому можуть продемонструвати співвідношення приватно-правових та публічно-правових положень у змісті регулювання підприємницьких та інших комерційних відносин.

У цьому контексті варто звернути увагу на Комерційний кодекс Франції [1] (далі – ФКК), який, переживає сьогодні період «другого народження», обумовленого прийняттям у 2000 році його нової редакції на заміну Французького комерційного кодексу Наполеону 1804 року. До речі, якщо звертати увагу на скасовану редакцію легендарного кодексу, що ознаменував собою хвилю кодифікацій комерційного права у Європейських країнах у 19 столітті, то дійсно можна побачити його цілковиту спрямованість на встановлення особливостей застосування цивільно-правових положень стосовного Цивільного кодексу Наполеону. Але розвиток економіки

у західних країнах відбувався за активної участі держави [2, с. 6]. Не випадково, вже протягом всього 20 сторіччя комерційне законодавство Франції, як і законодавство інших країн активно насичувалося публічно-правовими положеннями [3, с. 101]. Новий Комерційний кодекс Франції 2000 року увібрав у себе значну кількість положень, яку важко взнати приватно-правовими.

Вже той факт, що положення кодексу містять кримінально-правові положення (для прикладу Стаття L654-15 ФКК передбачає, що факт здійснення будь-якою особою професійної діяльності або виконання функцій з порушенням заборон, дискваліфікації або недієздатності, передбачених статтями L. 653-2 та L. 653-8, карається позбавленням волі на два роки та штрафом у розмірі 375 000 євро), слугує важливим індикатором наявності публічно-правових норм у кодексі. Не можна також не помітити, що у ФКК спеціально виділяються випадки «цивільно-правової відповідальності» комерсантів, засновників компаній та їх директорів. Наприклад, «цивільно-правовій відповідальності» у корпоративних відносинах присвячено розділ 8: (Статті L225-249 до L225-257). Це попередньо орієнтує на те, що цивільно-правова відповідальність не є «ексклюзивною» у комерційно-правовому регулюванні.

Обсяг адміністративно-господарських санкцій у ФКК є ще більш значним. Хоча вони не виділені в загальну главу, як це зроблено, для порівняння у Господарському кодексі України (глава 27), вони супроводжують майже всі аспекти правил комерції, вписані у ФКК.

Наприклад, положення книги IV: Про свободу цін і конкуренції. (Статті L410-1 до L490-14) передбачають процедури прийняття рішень Антимонопольним органом про накладання санкцій та засоби правового захисту. (Статті L464-1 до L464-10).

Можемо спостерігати достатньо об'ємні адміністративно-господарські санкції, що передбачаються відповідними положеннями.

Наприклад, стаття L464-2 ФКК передбачає, що «[о]рган з питань конкуренції може застосувати до будь-які коригувальні заходи структурного чи поведінкового характеру, пропорційні вчиненому правопорушенню та необхідні для ефективного припинення антиконкурентної практики. Цей орган може «накласти фінансовий штраф, якщо компанія чи асоціація компаній вчинили антиконкурентні дії» ... «Антиконкурентний орган може прийняти рішення про зменшення розміру фінансового штрафу, накладеного на компанію чи організацію, якщо ця компанія чи організація під час провадження виплатила потерпілому від неправомірних дій компенсацію, належну для стягнення в розумінні статті 2044 Цивільного кодексу».

Не менш показовим для розуміння обсягу повноважень державних органів при накладенні адміністративно-господарських санкцій у Франції встановлення відповідної межі: «Максимальна сума санкцій для компанії становить 10% від суми найвищого світового обороту без урахування податків, досягнутого протягом одного з фінансових років, закінчених з фінансовим роком, що передував тому, протягом якого були впроваджені практики. Максимальна сума санкцій для асоціації компаній становить 10% від суми найвищого світового обороту без урахування податків, досягнутого протягом одного з фінансових років, закінчених після фінансового року, що передував тому, протягом якого були впроваджені практики» (стаття L464-2 ФКК).

При цьому можна спостерігати досить незвичні, як для українського законодавства форми санкцій. Зокрема, відповідно до наведеної статті ФКК конкурентний орган може наказати порушникові «опублікувати, розповсюдити або показати своє рішення або його витяг відповідно до умов, які цей орган визначить. Він також може наказати включити рішення або витяг із нього до звіту про діяльність компанії за фінансовий рік, що складається керівниками, радою директорів або правлінням компанії. Витрати несе зацікавлена особа». У цьому разі спостерігаємо пріоритет ефективності адміністративно-господарської санкції перед ризиком зловживань з боку державного органу.

До речі, такий підхід доводить, що ідеї щодо скорочення дискреції державних органів при застосуванні санкцій до бізнесу для усунення ризиків корупції та зловживань, не знаходять підтвердження у сучасному європейському законодавстві. Очевидно, що це впливає з цілком розумного припущення, що боротьба із корупцією повинна впливати на конкретного правопорушника, а не руйнувати ефективність державного реагування на правопорушення, в тому числі у сфері бізнесу.

Але норми ФКК передбачають не лише адміністративно-господарські санкції в їх українському розумінні як відповідальності підприємців перед органами влади за порушення правил здійснення комерційної діяльності.

ФКК містить також велику кількість інших публічно-правових положень, серед яких виділяються численні положення щодо дисциплінарної відповідальності осіб, які здійснюють ті чи інші види комерційної професії.

Наприклад, стаття L131-32 ФКК закріплює, що будь-яке порушення законів і правил, що стосуються професії або функцій присяжного брокера, а також будь-яке порушення чесності чи честі, навіть у зв'язку з фактами, не пов'язаними з дорученими йому місіями, наражає присяжного товарного брокера, у разі його винуватості, до

провадження щодо притягнення до дисциплінарної відповідальності. Припинення реєстрації або зняття присяжного товарного брокера не перешкоджає притягненню до відповідальності, якщо дії, в яких він звинувачується, були вчинені під час виконання ним своїх функцій.

Причому, якщо звернути увагу на перелік стягнень, які накладаються на товарного брокера за дисциплінарними – попередження; тимчасова заборона на здійснення практики на максимальний період у три роки; заборона на професію з остаточним позбавленням права бути зареєстрованим в одному зі списків, передбачених ст. L131-12, або позбавлення гонорарів – то можна помітити, що відповідна дисциплінарна відповідальність є, по суті, адміністративно-господарською санкцією в значенні, яке останнім надає національне право. Адже в українському праві брокерська діяльність на біржі вважається самостійним підприємництвом, вплив на яке можливо лише у межах АГС, а не дисциплінарного провадження, характерного для трудових та службових відносин.

Дійсно, як справедливо зазначається у літературі, дисциплінарна відповідальність відрізняється від адміністративної, яка настає за здійснення особою адміністративного правопорушення, тобто за порушення встановлених повноважними органами державного управління загальнообов'язкових правил поведінки... На відміну від адміністративної, дисциплінарна відповідальність пов'язана з порушенням правил поведінки, встановлених різними положеннями, статутами, правилами і відтворюється в накладенні на особу, що здійснила провину, заходів дисциплінарного стягнення владою керівника, начальника [4, с. 358-359]. Зрозуміло, що товарний брокер, здійснюючи право на професію, не підпорядковується будь-якому начальникові, не діє у трудових відносинах. Тому, будучи названою у ФКК дисциплінарною відповідальністю, відповідні відносини мають адекватне відображення в українському праві саме у розрізі адміністративно-господарських санкцій, адже застосовуються за порушення порядку здійснення підприємницької діяльності фізичною особою – підприємцем.

Разом із тим, самостійне значення поняття дисциплінарної відповідальності у французькому праві у цьому разі демонструє, що зарубіжний досвід регулювання комерційних відносин ґрунтується на комплексних рішеннях. У будь-якому разі вони дуже віддалені від приватного права у його класичному розумінні.

Оцінюючі тенденції розвитку інститут адміністративно-господарських санкцій у Франції не можна не помітити кілька тенденцій, що називаються французькими авторами.

Першою із них є чинник збільшення обсягу адміністративно-господарських санкцій у порівнян-

ні із кримінальними. Ці проблеми французького правознавства існують відтоді, відколи у 1994 році в Кримінальному кодексі було запроваджено кримінальну відповідальність юридичних осіб [5]. Як відмічають тамтешні дослідники, доктрина вже давно критикує надмірне карне втручання у ділове життя, визначене як «помилка кримінальної політики». Здійснюючи адвокатування декриміналізації, вчені та парламентарі пропонують зберегти кримінальне право за шахрайство, але декриміналізувати порушення формальних зобов'язань в бізнесових відносинах [6].

Виникають навіть колізії законодавчих підходів до кримінальних та адміністративних штрафів, що накладаються на компанії відповідно до французького законодавства. Для прикладу, у березні 2022 року у Верхній палаті Парламенту Франції відбулися гострі дебати із Урядом щодо доцільності запровадження додаткових адміністративних санкцій – від адміністративного закриття закладу до виключення з публічних контрактів – до роботодавців, які використовують нелегальну працю. І це при тому, що наймання нелегального працівника тягне за собою кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі від п'яти до десяти років і штрафи від 15 000 до 100 000 євро за нелегально працевлаштованого іноземця. Але, як зазначав представник Уряду, «звинувачення в кримінальних справах мало поважаться. Менше 500 засуджень, хоча шахрайство зі сплатою соціальних внесків через приховану роботу становить до 6,6 мільярдів євро». І хоча Верхня палата вважала, що система санкцій вже існує, і було б неконституційно карати ту саму особу за ті самі факти, Уряду вдалося відстояти доповнення системи санкцій, новим адміністративним видом. Поправка уряду, яка відновлює статтю 8, посилює спеціальний внесок, який тепер перейменовано на «адміністративний штраф», розширюючи сферу його дії «з урахуванням фінансових можливостей особи, яка вчинила порушення, ступеня навмисності та ступеня серйозності вчиненої недбалості». [7]

І ця тенденція знаходить усе більше розширення у французькому праві.

Зокрема, Закон «Про нові економічні правила» від 15 травня 2001 р декриміналізував близько двадцяти правопорушень, які фігурували у законі 1966 року; Закони від 1 серпня 2003 р. про фінансову безпеку та економічну ініціативу декриміналізував порушення формальних зобов'язань, у зв'язку з невідвістю застосованого до них кримінального покарання.

Правознавці відзначають, що такі тенденції не є винятковими для Франції: усі країни посилили адміністративні санкції, щоб «компенсувати недоліки карних репресій: повільність, складність і все більшу невідповідність економічним механізмам». Це явище є відповіддю на більш загальну

проблему: порушення пропорцій між законодавчою та судовою владою завдяки «дедалі більш масовому втручанню адміністрації в соціально-економічні відносини» [6].

Разом із тим у цьому разі виникає проблема, специфічна для французького права, пов'язана із необхідністю встановлення балансу між кримінальними та адміністративними стягненнями, що накладаються на юридичних осіб. Із цього приводу Конституційна Рада зазначила, що «якщо можливість подвійної процедури може призвести до накопичення санкцій, принцип пропорційності передбачає, що в будь-якому випадку загальна сума можливо накладених санкцій не перевищує найбільшу суму однієї з накладених санкцій» [8].

До речі ці проблеми наочно підтверджують, що запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб в національне право не може відбуватися без аналізу тих проблем, які породило відповідні інститути в зарубіжних країнах, зокрема у Франції. Більш того, тенденції розширення АГС та потенціал підвищення ефективності їх застосування роблять більш привабливою точку зору про «недоцільність збереження в проєкті нового КК України інституту заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, оскільки цей інститут суперечить основоположним конституційним принципам кримінального права, а дія цього інституту не довела свою ефективність» [9, с. 11]. Адже кримінальна відповідальність юридичних осіб не є догмою. Зокрема, міжнародні зобов'язання України у сфері кримінальної політики не вимагають від нашої країни відповідних положень. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією від 27.01.1999 р., Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму від 12.09.2002 р., Конвенція ООН проти корупції від 31.10.2003 р., Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму від 16.05.2005 р. пов'язують відповідальність юридичних осіб за причетність до злочинів з особливостями національної правової системи держав-учасниць. Позаяк нездолані проблеми співвідношення кримінальних та адміністративних заходів до юридичних осіб, як показує досвід Франції, настільки ускладнюють правозастосування у сфері бізнесу, що говорити про дерегуляцію при наявності подвійного тиску на юридичних осіб як основу для покращення інвестиційної привабливості не доводиться.

Ще одна тенденція, яка чітко спостерігається у французькому праві щодо інституту адміністративно-господарських санкцій, що відмічається французькими правознавцями полягає зміні процесуального сприйняття санкцій з боку суддів.

Зокрема, відмічається еволюція сфери та обсягу відповідних санкцій: «поля втручання санкцій розширилися, їх автори помножилися, їх форми

урізноманітнилися», – у результаті чого «суддям довелося адаптуватися до цих трансформацій, поступово уточнюючи або навіть оновлюючи свої підходи». Контроль, який здійснюють судді, «стає все більш вимогливим». Відтепер від суддів очікується, що «вони не лише вирішують питання про необхідність і пропорційність санкції», яка оскаржується перед ними, але також передбачається оцінювання з боку суддів «усіх процесуальних умов», за яких воно було винесено рішення про санкції в контексті «поваги до прав особи, яка переслідується» [10, с. 26].

По суті йдеться про ті самі проблеми, із якими стикаються суди в Україні при застосуванні адміністративно-господарських санкцій, що обумовлено їх постійно зростаючим обсягом та дуалізмом порядку застосування – адміністративний чи судовий – у з урахуванням того, що здебільшого суди контролюють рішення уповноважених органів влади щодо застосування санкцій, а не приймають рішення про ці санкції безпосередньо. Але очевидно, що дискусія навколо проблеми співвідношення повноважень судових органів та органів безпосереднього застосування відповідних санкцій не має припинятися, позаяк очевидно, що найбільш принципові рішення у цій сфері мають бути віднесені до безпосередньої компетенції суду без шкоди для оперативності та ефективності відповідних санкцій. По суті, останнє передбачає необхідність розробки спеціальних процедур прискореного судового санкціонування клопотань державних органів про застосування адміністративно-господарських санкцій. Відповідні законодавчі підходи потребують еволюційного законодавчого підходу, замість знищення спеціалізації судів [див. докладніше:11]. Але це питання потребує окремого ґрунтовного розгляду.

Висновки. Французький досвід регулювання комерційних відносин ґрунтується на комплексних рішеннях, що передбачають поєднання приватно-правового та публічно-правового регулювання. Наявність у Французькому комерційному кодексі та інших актах французького законодавства положень, що за природою адміністративного впливу на суб'єктів господарювання можуть бути визнані саме адміністративно-господарськими санкціями, встановлюється у багатьох сферах відносин. До цих санкцій відносяться типові штрафи, що накладаються на суб'єктів господарювання за антимонопольні порушення, порушення звітності та інших правил ведення комерційної діяльності, а також інші численні санкції організаційного характеру. Визначена у ФКК дисциплінарна відповідальність окремих професій у комерції може бути кваліфікована різновидом адміністративно-господарських санкцій у розумінням таких санкцій в українському національно-правовому значенні.

Основними тенденціями в законодавчому регулюванні адміністративно-господарських санкцій є спроби вирішити проблеми співвідношення адміністративно-господарських санкцій та кримінальних покарань юридичних осіб, що мають колізійну природу, розширення підходів суддів до оцінки адміністративних санкцій, що накладаються на комерсантів, з погляду додержання процесуальних положень та додержання прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Code de commerce: Dernière mise à jour des données de ce code : 01 décembre 2023 URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000005634379/.
2. Мамутов В.К., Чувпило О.О. Господарче право зарубіжних країн: Підручник. — Київ: Ділова Україна, 1996. — 352 с.
3. Подцерковний О.П. Щодо посилення тенденції виділення господарського (економічного) права у законодавстві та правничій освіті європейських країн // Вісник Національної академії правових наук України. — № 1. — 2017 — С. 98–108.
4. Неугодніков А.О. Дисциплінарна відповідальність в адміністративному праві України. Актуальні проблеми держави і права. № 46 (2009) — с. 357–362.
5. Corinne Mascala et Marie-Cécile Amauger-Lattes. Les évolutions de la responsabilité pénale des personnes morales en droit de l'entreprise: La Personnalité Juridique. De Institut fédératif de recherche Mutation des normes juridiques, Journées annuelles. Dirigé par Xavier Bioy. Ifr.2013. Les travaux de l'IFR Mutation des normes juridiques. 291-304 <https://books.openedition.org/putc/3052#notes>.
6. Emmanuel ROSENFELD, Jean VEIL. Sanctions administratives, sanctions pénales. Pouvoirs n°128 - La pénalisation - janvier 2009 - p.61-73. https://revue-pouvoirs.fr/wp-content/uploads/pdfs_articles/128Pouvoirs_p61-73_sanctions.pdf.
7. Barbarit, Par Simon. Loi immigration : le Sénat renforce les sanctions contre les entreprises qui embauchent des sans-papiers Public Sénat 09.11.2023 <https://www.publicsenat.fr/actualites/politique/loi-immigration-le-senat-renforce-les-sanctions-contre-les-entreprises-qui-embauchent-les-sans-papiers> (дата звернення 20.11.2023).
8. Décision n° 2014-423 QPC du 24 octobre 2014, M. Stéphane R. et autres (Cour de discipline budgétaire et financière), cons. 35 à 37 <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2014/2014423QPC.htm>.
9. Мірошніченко С.С. Відповідальність юридичних осіб (у контексті реформування національного кримінального законодавства) Південноукраїнський правничий часопис, 2021/1. С. 8–13 http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2021/1/1_2021.pdf.
10. La sanction: regards croisés du Conseil d'État et de la Cour de cassation : Un colloque organisé par le Conseil d'État et la Cour de cassation : colloque du 13 décembre 2013. 32 p. URL: <https://www.conseil-etat.fr/content/download/145788/document/a5c0aced4b56b7d50c9564cd233c4776.pdf>.
11. Подцерковний О.П. Щодо реформування господарського судочинства у світі нових концепцій. Аналітично-порівняльне право. № 4 (2023). С. 201 – 207. <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/287235/281149>.